

آغاز محتاطانه بانکداری اسلامی

ترجمه: عبد الرضا شوکت

به منظور بررسی مقدماتی بانکداری اسلامی و توسعه اقتصادی، این مقاله نظری به تجارت بانک صنعت و معدن و نظام بانکداری اسلامی می‌افکند.

در سپتامبر ۱۹۷۹، طبق قانون عملیات بانکی، بانک صنعت و معدن از ادغام بانک‌های اعتبارات صنعتی، توسعه صنعتی و معادن ایران، توسعه و سرمایه‌گذاری ایران و شرکت سرمایه‌گذاری بانکداران ایرانی بعنوان تنها بانک متخصص در توسعه صنعت و معدن و موسسات خدماتی مربوط تشکیل شد. منظور از تشکیل بانک صنعت و معدن تحریک اقتصاد و تسهیل تاسیس، نگهداری، توسعه و بهبود شرایط صنعت و کاربرد صحیح و توسعه معادن است.

در حالی که، اقتصاد جمهوری اسلامی بر اساس بخش‌های عمومی (دولت)، خصوصی و تعاونی است و مسئولیت سرمایه‌گذاری در بخش عمومی بعهده دولت می‌باشد. بانک صنعت و معدن نقش مهمی در هدایت سرمایه‌گذاری در بخش‌های خصوصی و تعاونی دارد. همچنین بانک صنعت و معدن را می‌توان بعنوان عاملی برای انتقال سیاست‌های اقتصادی صنعتی دولت به بخش‌های یاد شده و کمک به جلب منابع مالی این بخش‌ها برای سرمایه‌گذاری در فعالیتهای

مناسب صنعتی تلقی نمود.

به علت ماهیت کار آن، بانک صنعت و معدن مستقیماً و بطور مداوم در تماس با بسیاری از موسسات صنعتی، معدنی و خدماتی است و به سوابق عملیاتی و فعالیت‌های آنان دسترسی دارد. بنابراین از طریق پردازش (Processing) این سوابق و مدارک و سایر اطلاعات مربوط و بعمل آوردن تحقیقات و مطالعات اقتصادی، بانک مذکور کمبودها و نواقص را در زنجیره فعالیت‌های تولیدی مشخص می‌کند و راه‌حل‌های مناسب را برای غلبه بر آنها ارائه می‌نماید. در نتیجه، بانک صنعت و معدن نقش موثری در تهیه و تنظیم پیش‌نویس برنامه‌های توسعه صنعتی-اقتصادی کشور و در تخصیص منابع اعتبار به پروژه‌های صنعت و معدن دارد.

این بانک تجربه عملی و مفیدی در اجرا و مدیریت موسسات تولیدی در رابطه با پروژه‌های مالی بانک بدست آورده است و از نتایج تحقیقات صنعتی و دستاوردهای فنی (= تکنولوژیکی) در خارج و داخل کشور آگاه است.

بنابراین، بانک در تأمین کمک‌های فنی و مدیریتی

به مشتریان خود و انجام دادن وظایف در ارتقاء (با لبردن) سطح توانائی‌های فنی و مدیریتی در کشور و حل مسائل و مشکلات واحدهای تولیدی موجود فعال بوده است.

بانک صنعت و معدن به مثابه یک بانک توسعه ، در ارزیابی پروژه‌های سرمایه‌گذاری / یا اعطای کمک مالی تنها سودآوری پروژه‌ها را به عنوان معیار اصلی مورد توجه قرار نمی‌دهد، بلکه اثرات اجتماعی- اقتصادی پروژه نیز به همان میزان از نظر بانک واجد اهمیت است. بنابراین، اگر یک پروژه تحت بررسی (حداقل در کوتاه مدت) برای جذب سرمایه‌گذاری بخش خصوصی با اندازه کافی سودآور نیست، ولی طبق مطالعات بانک، از لحاظ اجتماعی - اقتصادی عملی است، بانک شرایطی را فراهم می‌کند تا منابع مالی کافی و مناسب برای پروژه تامین گردد. به همین منظور و با توجه به اینکه عملیات خود بانک هم باید سودآور باشد، در برنامه‌هایش برای بسیج منابع مالی، نیاز به در اختیار داشتن اعتبارات درازمدت و کم هزینه دارد.

در چارچوب بانکداری اسلامی و به عنوان یک بانک توسعه فعالیت‌های عمده تخصصی بانک عبارتند از: ارزیابی پروژه‌ها، نظارت بر پروژه‌ها، سرمایه‌گذاری و مدیریت سرمایه. این فعالیت‌ها با اختصار به شرح زیر توضیح داده می‌شود:

— ارزیابی پروژه‌ها

از آنجایی که بانک صنعت و معدن، علاوه بر داشتن نقش موسسه‌ای تولیدی، یک موسسه مالی نیز هست، انتظار دارد ضمن تخصیص منابع مالی خود به پروژه‌ها، بازدهی قابل قبولی روی سرمایه‌گذاری که بعمل می‌آورد دریافت دارد و همین‌طور نقش توسعه خود را در ایجاد، توسعه، تکمیل و نوسازی واحدهای تولیدی ایفا نماید. بانک کوشش می‌کند تا از منابع خود در چارچوب اصول اقتصاد اسلامی برای تشویق شرکت عموم در سرمایه‌گذاری‌های تولیدی در جهت برقراری عدالت استفاده کند. بنابراین برای حصول اطمینان از درست بودن برنامه اجرائی پروژه و برای

تعیین شرایط مناسب برای تخصیص منابع بانک، هر پروژه به وسیله بانک ارزیابی می‌شود و بانک باید در موارد زیر متقاعد گردد:

- ۱- پروژه از لحاظ اجتماعی- اقتصادی در لیست اولویت‌های تعیین شده قرار داشته باشد و تقاضا برای محصول و / یا خدمات آن موجود باشد.
- ۲- پروژه از نظر فنی قابل اجرا بوده و وسعت و اجزاء متشکله آن بطور مناسبی بر حسب احتیاجات و محصولات پروژه تعیین شده باشد و اینکه موارد لازم برای اجرا و عملیات پروژه طبق جدول برنامه زمان بندی شده و بودجه موجود باشد.
- ۳- پروژه از جنبه مالی بازدهی مناسب داشته و سودآور باشد و اینکه جریان نقدینگی برای ادای تعهداتش طبق برنامه زمان بندی شده کافی باشد.
- ۴- مدیریت شرکت در اجرای پروژه مجرب بوده و شایستگی اجرای آنرا داشته باشد.

— نظارت بر پروژه‌ها

بعد از جمع‌آوری اطلاعات جهت تهیه گزارش‌های لازم برای ارزیابی و تایید اعطای کمک مالی به متقاضی بمنظور نظارت بر اجرای صحیح پروژه‌ها طبق برنامه پیش بینی شده و به کارگیری درست آن بعد از اتمام بانک، از طریق کارشناسان خود در ادارات نظارت، کنترل- های لازم را در خلال اجرا و عملیات پروژه‌ها اعمال می‌کند.

چنین نظارت و پی‌گیری به بانک اطمینان می‌دهد که پروژه‌ها بطور صحیحی اجرا گردند و در نتیجه کمک مالی اعطائی به موقع بازگردانده خواهد شد. از طرف دیگر، بررسی مداوم پیشرفت پروژه بانک را قادر می‌سازد تا در صورت لزوم قبل از اینکه مسائل پیچیده‌تر شود اقدامات اصلاحی بعمل آورد و باین ترتیب در وقت و پول به نفع مشتریان و بانک صرفه جویی گردد.

— سرمایه‌گذاری

برای حصول خودکفائی در صنعت و همچنین افزایش سطح تولید و اشتغال به منظور کمک به توسعه صنعتی و اقتصادی کشور، بویژه در نواحی محروم و توسعه

نیافته، و با توجه به مسائل و وابستگی‌های موجود به منابع خارجی در زمینه فعالیت‌های صنعتی، تحقیق تخصصی و مطالعات اقتصادی در جهت برنامه‌ریزی صحیح ضروری می‌گردد.

بانک صنعت و معدن ضمن انجام دادن مطالعات لازم و تحقیقات برای تعیین پروژه‌های مفید و مورد نیاز، نتایج حاصله از مطالعات خود را به سازمانهای خصوصی و افراد، بانک‌ها، موسسات و نهادهای وابسته به آنها در بخش عمومی برای تشویق سرمایه‌گذاری عمومی در تولید ارائه می‌کند. در صورتی که هیچ یک از بخش‌های مذکور علاقه‌ای به سرمایه‌گذاری در پروژه‌های پیشنهادی بانک نشان ندهند، بانک راساً اقدام کرده سرمایه‌گذاری لازم را مستقیماً انجام می‌دهد، بطوری که وظیفه خود را در جهت توسعه اقتصادی کشور ایفا نماید. بانک همیشه آماده است تا سهم مشارکت خود را در چنین موسساتی در هر مرحله‌ای از اجرا و یا عملیات باشند، به فروش برساند.

— مدیریت سرمایه

برای هدایت درست و موثر عملیات در شرکت‌هایی که با مشارکت سرمایه‌ای بانک تشکیل شده‌اند، خواه در دست ساختمان یا در مرحله تولید باشند و در جهت تامین خدمات تخصصی در ارتباط با موضوعات فنی، تولید، مدیریت، تجارت و غیره و برای هماهنگی ساختن فعالیت‌های موسسات مذکور، بانک صنعت و معدن اعضای هیات مدیره در اینگونه شرکت‌ها منصوب کرده بطور مداوم عملیات آنها را زیر نظر قرار می‌دهد. حضور بانک در این واحدها وسیله موثری در کنترل عملیات آنها می‌باشد.

قبل از برقرارتظام بانکداری اسلامی، ابزارهای اصلی اعطای کمک مالی، وام‌های میان مدت صنعتی و وام‌های کوتاه مدت سرمایه در گردش بودند. براساس ارزیابی پروژه و هزینه‌های تخمین‌شده بانک‌های توسعه با توجه به مقررات خود معمولاً ۶۰ درصد کل هزینه پروژه را بشکل وام و باقیمانده را به صورت سهام سرمایه تامین مالی می‌کردند.

مشارکت سرمایه‌ای بانک‌های توسعه در پی پروژه براساس اهمیت پروژه و نقش بانک در حصول اهداف پروژه صورت می‌گرفت. اصولاً "بانک‌های توسعه سهام خود را بعد از حصول اهداف پروژه به عامه مردم عرضه می‌کردند. یکی از ویژگی‌های اساسی اعطای وام سادگی پیش‌بینی مالی پروژه و تعیین شرایط وام بود. همچنین برای بانک‌ها امکان داشت قسمتی از موارد نیاز فوری مشتریان خود را قبل از اینکه ارزیابی پروژه به اتمام برسد تامین کنند و به این ترتیب از تاخیرهای احتمالی در اجرای پروژه جلوگیری بعمل آورند.

با اینهمه، از آنجاکه بانک‌ها مستقیماً درگیر بکارگیری وام‌ها نبودند، در بعضی از موارد و بدلائل مختلف وام‌ها برای مقاصد از پیش تعیین شده بکار نمی‌رفت و اغلب از وام‌های کوتاه مدت برای تامین هزینه سرمایه‌ای پروژه‌ها استفاده می‌شد که سرانجام منجر به ساختار مالی نامتوازن و ضعیف شرکت‌های مجری پروژه گردیده مسائل مالی اضافی به وجود می‌آورد.

در نظام بانکداری اسلامی، منظور فقط تبادل منابع مالی تحت شرایط معینی نیست، بلکه منابع مالی وسیله تحقق هدف‌های مشخصی تلقی می‌شود. ماهیت برنامه تامین مالی براساس اصول اسلامی مستلزم این است که منابع مالی فقط در صورتی به مشتریان منتقل شود که از آنها برای انجام کار یا فعالیت‌های استفاده کنند. از طرف دیگر، از آنجائی که بانک، درست‌نظیر مشتری، مسئول هدف پروژه و کاربرد صحیح کمک مالی اعطائی است، طبیعتاً باید در ارزیابی و پی‌گیری پروژه مداخله کند.

چنین دخالت (درگیری)، هر چند مورد پسند مشتریان نیست، اما با توجه به تجربه و تخصص بانک توسعه تخصصی، می‌تواند به موفقیت پروژه کمک کند.

تنوع طرح‌های تامین مالی براساس اصول اسلامی برای تامین مالی اجزاء مختلف يك پروژه امتیازی برای جلوگیری از ارتکاب اشتباه هم در جریان ارزیابی و هم در مراحل پی‌گیری پروژه است. در اعطای کمک مالی از طریق يك یا چند طرح، همانطور که قبلاً ذکر شد، دامنه موارد نیاز پروژه‌ای

که باید تامین مالی گردد بوسیله مشتری تعیین می‌گردد. بر اساس موارد نیاز مشتری پروژه بوسیله بانک صنعت و معدن ارزیابی می‌گردد و شرایط کمک مالی تعیین می‌شود. برنامه بازپرداخت کمک مالی اعطائی عموماً " بین ۵ تا ۸ سال و با توجه به دور اجرا و پیش بینی جریان نقدینگی است و مهلتی (ضرب الاجلی) مجاز شمرده می‌شود تا سطح رضایت بخش تولید و دسترسی به منابع مالی کافی برای بازپرداخت حاصل گردد.

در اکتبر ۱۹۸۲، بانک صنعت و معدن " کمیته تنظیم عملیات بانکی بانکداری اسلامی " را با شرکت تعدادی از متخصصان و مدیران بانک تشکیل داد و بررسی طرح‌ها را بر اساس اصول اسلامی آغاز گردید. فعالیت‌های مداوم کمیته مذکور به بانک فرصت شناسائی (تشخیص) جنبه‌های عملی بانکداری اسلامی را داد و امکان ارائه پیشنهادهای مفید را، تا آنجا که به بانک ارتباط دارد، به مقامات مربوط بوجود آورد. در نیمه سال ۱۹۸۳، مقررات موقت بانکداری اسلامی بوسیله شورای پول و اعتبار صادر و به بانک فرستاده شد.

سپس بانک یک کمیته اجرائی (Working Committee) متشکل از کارشناسان ارشد تشکیل داد و دستورالعمل‌هایی در مورد کاربرد هر طرح تامین مالی متناسب با عملیات بانک آماده کردند. تا زمان تصویب قانون عملیات بانکی در میان دولت و بانکداری اسلامی، بانک صنعت و معدن پیشنهادهای و نقطه نظرات خود را جهت منظور نمودن در قانون و مقررات بانکداری اسلامی به مقامات ارائه داد.

بعد از تصویب قانون عملیات بانکی بدون ربا، مسئولیت آموزش کارشناسان بانک بعهده کمیته تنظیم بانک بود که ترتیب اجرای چندین دوره آموزشی و سمینار را داد. پیشنهادهای عملی و مفید کارشناسان بانک که در واقع عملاً درگیر بانکداری اسلامی بودند در بهبود دستورالعمل داخلی در مورد کاربرد طرح‌های تامین مالی بر اساس اصول اسلامی مورد استفاده قرار گرفت.

کمیته تنظیم بانک، علاوه برداشتن تماس مداوم

با بخش‌های عملیاتی بانک برای تشخیص مشکلات عملی در کاربرد بانکداری اسلامی، گهگاه پیشنهادهای بانک صنعت و معدن را به مقامات مربوط ارائه کرده است. به علاوه، اعضای کمیته تنظیم در سمینارهای بانکداری اسلامی که در استان‌های مختلف کشور برگزار می‌شد بطور فعال شرکت می‌کردند.

نظرات مفید و عملی و پیشنهادهای شرکت کنندگان در سمینارها بوسیله بانک تجزیه و تحلیل می‌گردید و در دستورالعمل‌های اجرائی برای بهبود کاربرد بانکداری اسلامی گنجانده می‌شد.

با توجه به اهمیت تغییرات در رویه‌های حسابداری جهت تطبیق با مقررات بانکداری اسلامی اقدامات لازم برای تهیه رویه‌های جدید، آموزش کارکنان و ایجاد تغییرات ضروری بوسیله بانک بعمل آمده است. باید یادآور گردید که مسائل عملی که ممکن است همچو گذشته بوجود آید در کمیته‌های تخصصی بانک مورد به مورد به منظور یافتن راه‌حل‌های مناسب بحث خواهد شد.

از مارس ۱۹۸۴، بانک صنعت و معدن کلیه کمک‌های مالی خود را از طریق طرح‌های تامین مالی طبق اصول بانکداری اسلامی به مشتریان خود اعطا کرده است.

همانطور که ملاحظه می‌شود، تعداد تقاضاهای دریافتی در طی دوره مارس ۱۹۸۵ تا مارس ۱۹۸۶، در مقایسه با دوره مارس ۱۹۸۴ تا مارس ۱۹۸۵، ۴۲ درصد کاهش یافته است. دلایل عمده این تقلیل تغییرات در سیاست‌های توسعه اقتصادی کشور، از یک طرف اولویت درجه اول دادن به صنایع اساسی (پایه)، و شرکت سایر بانک‌ها در اعطای کمک مالی صنعتی به مشتریان خود از طرف دیگر می‌باشد. در نتیجه، هر چند تعداد تقاضایان کاهش یافته است، ولی مبلغ مورد درخواست افزایش پیدا کرده و همچنین میانگین کمک مالی درخواستی برای هر تقاضای از ۵۰۰ میلیون ریال در دوره منتهی به مارس ۱۹۸۵ به ۷۴۰ میلیون ریال در دوره منتهی به مارس ۱۹۸۶ افزایش یافته است.

از کل کمک مالی اعطائی در دوره‌های مذکور به ترتیب ۳۱۰۵۳ میلیون ریال و ۵۲۲۰۱ میلیون ریال به تقاضایانی که دارای پروژه‌های جدید یا توسعه‌یافته‌اند،

از طریق طرح های گوناگون تامین مالی براساس اصول بانکداری اسلامی بشرح جدول زیر اعطا گردیده است:

مبالغ بر حسب میلیون ریال

سال منتهی به مارس کمک درازمدت:	۱۹۸۵	۱۹۸۶
فروش اقساطی ماشین آلات	۸۴۴۳	۶۵۵۵
اجاره	۱۱۱۴	۱۰۰
جعاله	۲۵۲۳	۶۲۲۱
مشارکت مدنی	۱۰۶۹۵	۲۰۹۱۱
مشارکت سرمایه	۴۸۰۴	۱۱۴۴۵
جمع فرعی	۲۷۵۷۹	۴۵۲۳۲
کمک مالی کوتاه مدت: (سرمایه در گردش)		
فروش اقساطی مواد خام	۲۴۲۶	۵۳۶۹
خرید سلف محصولات	۱۰۴۸	۱۶۰۰
جمع فرعی	۳۴۷۴	۶۹۶۹
جمع کل	۳۱۰۵۳	۵۲۲۰۱

دردوره های مذکور ناشی از دخالت (درگیری) بانک در پروژه های اساسی است که بعلت نیاز آنها به سرمایه گذاری هنگفت و دوره های طولانی اجرا و بازگشت سرمایه، توجه بخش خصوصی را به سرمایه گذاری جلب نمی کند. برطبق یک سیاست کلی، زمانی که اهداف اصلی پروژه تحقق یافته باشد، بانک سهام خود را به عموم عرضه خواهد کرد.

بخشی از مشکلات موجود در اعمال عملیات بانکی براساس اصول اسلامی، فقدان تجربه و عدم آشنائی شبکه بانکی و متقاضیان با مقررات بانکداری اسلامی است.

غلبه بر این مشکلات مستلزم زمان و آشناکردن تدریجی شبکه بانکی با کاربرد بانکداری اسلامی است. بخش دیگری از مسائل در ارتباط با قوانین و مقررات مربوط به بانکداری اسلامی می باشد. تغییر سریع عملیات بانکی و کندی تغییرات قوانین و مقررات باعث ایجاد سردرگمی و ناهماهنگی هائی گردیده است. مسائل عمده ای که بانک صنعت و معدن در اجرای

مقایسه نتایج دو سال اعطای کمک مالی از طریق طرح های مالی براساس اصول اسلامی ضرورتاً " رشد قابل ملاحظه ای را نشان می دهد که بنوبه خود شاخصی است مبنی بر اینکه تغییر مورد پذیرش متقاضیان کمک مالی واقع گردیده است.

تغییرات در مبالغ کمک مالی اعطائی در رابطه با طرح تامین مالی را که می توان در جعاله، مشارکت مدنی و مشارکت سرمایه مشاهده کرد عمدتاً " ناشی از دلایل زیر است:

– بانک کوشش کرده که پیچیدگی های تقاضای چندین طرح تامین مالی را کاهش دهد و توجه خود را فقط به یک طرح معطوف سازد.

– طرح های جعاله و مشارکت مدنی را که می توان برای تامین موارد نیاز مالی اجزاء متشکله یک پروژه نظیر ساختمان، ماشین آلات و کالاهای عمومی بکاربرد، بیش از سایر طرح ها مورد استفاده واقع می شود.

دلیل اصلی افزایش مشارکت سرمایه بانك

بانکداری اسلامی با آنها مواجه است عبارتند از:

۱- عدم وجود مجوزهای لازم برای واردات کالاهای مورد نیاز متقاضیان.

۲- وضع مالیات و حق الثبت اضافی برای انتقال دارائی‌های غیرمنقول از عرضه کنندگان به بانک و بهمین ترتیب از بانک به مشتریان. پیشنهاد شده است که قوانین و مقررات مربوط مورد تجدید نظر واقع گردد، بطوری که بانک بعنوان عاملی برای انتقال منابع مالی، و نه بعنوان خریدار و فروشنده دارائی‌ها تلقی شود، بنابراین بانک‌ها از پرداخت مالیات و حقوق مضاعف معاف گردند.

۳- پرداخت هزینه‌های مضاعف در مورد حصه (= Sharing) تقسیم نشده دارائی‌ها و انتقال سهم بانک به متقاضیان در طرح مشارکت مدنی و، در خریدن و فروختن دارائی‌ها در طرح خرید اجاره.

۴- تلقی کردن قرارداد جعاله بین بانک و مشتریانش بعنوان قراردادی عادی و از این رو، اعمال مالیات مضاعف به چنین قراردادهایی با بار مالی اضافی تحمیلی به متقاضیان.

۲- اغلب مشتریان برای رفع نیازهای فوری به منظور جلوگیری از تاخیر احتمالی در برنامه زمان بندی اجرای پروژه نیاز به دسترسی سریع به منابع مالی جدید دارند. طبق مقررات موجود، امکان ندارد چنین موارد نیازی تامین مالی گردد و اعطای هرگونه کمک مالی باید بر اساس ارزیابی پروژه برای تعیین نوع و شرایط طرح تامین مالی صورت گیرد.

۳- تمدید برنامه‌های زمان بندی بازپرداخت، حتی برای مشتریانی که به دلایل موجه قادر به ایفای تعهدات خود نیستند، در بعضی از طرح‌های تامین مالی امکان ندارد. هزینه‌های دیرکرد پرداخت بنوبه خود سبب افزایش بار مالی مشتریان خواهد شد.

۴- هزینه‌های سنگین لازم برای تبدیل وام‌هایی که قبلاً اعطاء شده به طرح‌های تایید شده تحت اصول بانکداری اسلامی، سبب ایجاد مشکلات گوناگونی برای مشتریان گردیده است. تجدید نظر در قوانین اختصاصی میتواند این مسأله را حل کند.

